

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS

ACTA HISTORICA

TOMUS CXXXVIII.

**HUNGARIA
SZEGED
2015**

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS
ACTA HISTORICA

Szerkesztőbizottság:

DR. ALMÁSI TIBOR, DR. KÖVÉR LAJOS, DR. MAKK FERENC,
DR. MARJANUCZ LÁSZLÓ, DR. PAPP SÁNDOR, DR. SZÁNTÓ
RICHÁRD, DR. TOMKA BÉLA, DR. ZIMONYI ISTVÁN

A kötet az MTA–HIM–SZTE–MOL
Magyar Medievisztikai Kutatócsoport
kiadványa, megjelenését az
MTA Támogatott Kutatócsoportok Irodája támogatta.

Redegerunt:

DR. LÁSZLÓ VESZPRÉMY
DR. FERENC PITI

Szerkesztette:

DR. VESZPRÉMY LÁSZLÓ
DR. PITI FERENC

HU ISSN 0324–6523 Acta Universitatis Szegediensis
HU ISSN 0324–6965 Acta Historica

SZÓCS TIBOR

Egy (nem) tipikus alországbíró a késő Árpád-korból: Devecseri Emych fia Márton*

Egy késő Árpád-kori alországbíró¹ életrajzának (akár csak vázlatos) megírása a lehetetlenséggel határos feladat. Nem mintha nem maradt volna fent elegendő alországbírói oklevél a XIII. század utolsó évtizedéből, ám ezek intitulációs címsorából csak az alországbíró keresztnévét ismerjük meg, egyébként nem derül ki róluk semmi releváns. Például a hivatalát megszakítással 1298–1300 között viselő István alországbírónak legalább 63 okleveléről tudunk, míg urától, Ákos nembeli Ernye fia István országbírótól csak 3 (!) oklevél maradt ránk ugyanezen időszakból (további kettőt főpap- és bárótársaival együtt jegyzett). Az egyetlen nyom a helyettesre nézve mégis az országbíró egyik levelében maradt fent: a szerviensének nevezi benne Istvánt.²

Már ezen adatból is látszik, hogy az alországbírók nem a korabeli világi elit legfelsőbb rétegéből kerültek ki,³ így eleve kevésbé estek a források látókörébe. A „láthatatlanságukért” azonban a kikristályosodott kancelláriai gyakorlat tett a legtöbbet: e szerint a saját okleveleikben csak a keresztnévüket jelölték meg, semmi mást.⁴ Így a „János”, „Pál”, „Benedek”, „István” nevek azonosítása nem lehetséges a más forrásokban szereplő, ugyanilyen nevű személyekkel, pedig lehet, hogy azokban a majdani vagy a volt alországbíró bukkan fel. (Kivétel talán Marcell alországbíró, de az ő azonosítása is felettébb bizonytalan.)⁵

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00285/14/2) támogatásával készült.

¹ A hivatal viselőire l. ZSOLDOS ATTILA: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Budapest, 2011. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) (a továbbiakban: ZSOLDOS, 2011.) 35–36. Az alországbírói intézmény késő Árpád-kori különleges helyzetére l. GERICS JÓZSEF: A királyi bírói jelenlét a XIII–XIV. század fordulóján. Jogtudományi Közlöny. Új évfolyam. 17 (1962) (a továbbiakban: GERICS 1962.) 651–657.

² *viceiudici curie domini regis, comiti Stephano, servienti nostro*. Hazai okmánytár. I–VIII. Szerk. IPOLYI ARNOLD–NAGY IMRE–PÁUR IVÁN–RÁTH KÁROLY–VÉGHÉLY DEZSŐ. Győr–Budapest, 1865–1891. (a továbbiakban: HO) VII. 274.

³ Vö. GERICS 1962. 655.

⁴ Az alországbírói intituláció általános formája a XIII. század végén a következő volt: *Nos comes XY [keresztnév] viceiudex curie domini regis*. Ettől a formától gyakorlatilag soha nem tértek el.

⁵ Marcell alországbíró egy ismeretlen, a Kőszegi-famíliából kikerülő országbíró emberének véli Körmenyi Tamás, aki több ilyen nevű személyt is talált a Kőszegiek

Az egyetlen markáns kivételt az 1293–1297 között hivatalát töltő Devecseri Márton jelenti. Legalább 54 okleveléről van tudomásunk,⁶ ezekből azonban (ahogy megszoktuk a többiek esetében is) semmi érdemleges nem derül ki róla. Rendelkezésünkre áll azonban néhány olyan 1295–1297 közötti forrás, amik egy bizonyos devecseri Emych fia Mártont alországbírónak jelölnék meg, a legkorábbi (fennmaradt) ezek közül III. András első feleségének, Fennena királynénak 1295. évi oklevelé.⁷ Ezzel megtörtént az a bizonyos azonosíthatóság, amit a többi alországbíró esetében nélkülöznünk kell. Így, ha nem is a „Márton alországbíró”, hanem a „Devecseri Emych fia Mártonra” vonatkozó egyéb források alapján, de már meg tudjuk rajzolni a pályaképét.

Egy életrajzi összefoglalás első eleme mindig az, hogy az illető honnan származik. Márton esetében már itt is szakirodalmi ellentmondásokba ütközünk. A múlt század fordulójától kezdve ugyanis az volt az általános nézet, hogy a Péc nemzetséghez tartozott. Mindezt egy 1295-ből fennmaradt pecsétje alapozta meg, aminek a pajzsán a Péc nemzetség címerét azonosították be.⁸ Ennek ellenére Márton ismert nemzedékrendjét nem lehetett összekapcsolni a Péc nemzetség ismert tagjaival, így a *genus* történetét tárgyaló XIX. század végi munkák nem is kötötték oda

környezetében. Ő is megjegyzi ugyanakkor, hogy az alországbírónak bármelyikükkel való azonosítása igen bizonytalan. KÖRMENDI TAMÁS: Ki volt az országbíró 1293 tavaszán? Megjegyzések Marcell alországbíró pecsétje kapcsán. In: Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére. I–II. Szerk. BÁRÁNY ATTILA–DRESKA GÁBOR–SZOVÁK KORNÉL. Budapest–Debrecen, 2014. (a továbbiakban: KÖRMENDI 2014.) 117–129., 126., 128. (67. jz.)

⁶ Ezek közül hamis: Árpád-kori új okmánytár. I–XII. Szerk. WENZEL GUSZTÁV. Pest–Budapest, 1860–1874. (a továbbiakban: ÁÚO) XII. 567–568.

⁷ *comes Martinus filius Emych de Deuecher, viceiudex domini Andree illustris regis Vngarie karissimi consortis nostri*. HO VII. 242.; vö. Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. SZENTPÉTERY IMRE kéziratának felhasználásával szerkesztette ZSOLDOS ATTILA. Budapest, 2008. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. II. Forráskiadványok 45.) (a továbbiakban: RD) 274. sz. Az egyéb ilyen források: Codex Diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Studio et opera GEORGII FEJÉR. Buda, 1829–1844. (a továbbiakban: CD) VI/2. 45. (1296. ápr. 7.); Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II. Szerk. SZENTPÉTERY IMRE–BORSA IVÁN. Budapest, 1923–1987. (a továbbiakban: RA) 4058. sz. (1296); HO VII. 247–248. (1296. jún. 22.); ÁÚO XII. 584. (1296); RA 4154. sz. (1297); ÁÚO X. 275. (1297. dec. 28.)

⁸ A pecsét a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: DL) 1359. jelzetű oklevelén lóg. További ép pecsétje a DL 1374. jelzetű oklevelén. Az azonosításra I. CSOMA JÓZSEF: Nemzetségi címerek nyomai az ezredéves kiállításon. (Tizenkét címerrajzzal) Turul 15 (1897) 1–6., 4.; CSOMA JÓZSEF: Magyar Nemzetségi címerek. In: KARÁCSONYI JÁNOS: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I–III. Budapest, 2004. (reprint) (a továbbiakban: KARÁCSONYI, 2004.) 1281.

az alországbíró.⁹ Azonban a neves genealógus, Wertner Mór 1901-ben, amikor publikálta az Árpád-kori országbírók és alországbírók nemzeti hovatartozásáról szóló cikkét, Mártont konkrétan Péc nembelinek tartotta, és meg is rajzolta a családfájának egy részét.¹⁰

Wertner a kérdésre többször is visszatért. Nagy szorgalommal kezdte bírálni Karácsonyinak a magyar nemzetségekről frissen megjelent művét, egy egész cikksorozatot szentelve ennek a Turul folyóirat hasábjain. Itt a Péc nemzetségről szólva már felrótta Karácsonyinak, hogy Mártont nem kapcsolta oda, holott a címere alapján ez indokolt lett volna („elfeledkezve” arról, hogy tíz évvel korábbi művében ő sem tette ezt meg).¹¹ 1908-ban pedig a Péc nemzetséggel kapcsolatos kutatásai során újabb érveket is hozott. Devecseri Márton Emych nevű apját már 1901-ben is az 1274-ben felbukkanó Péc nembeli Devecseri Imrével vélte azonos személynek. 1908-ban ezt megismételte („Emych vagy Emuch az Emericus név diminutivuma”), hozzátéve, hogy az Imre esetében említett Devecser biztosan azonos a Veszprém megyei településsel, ami kétségkívül Márton alországbíró ősi nemzetségi birtoka is volt. A címerképek azonosságára is kitért, megjegyezve, hogy ez önmagában nem elegendő érv („E Márton országbíró legújabb kutatóink Pécz nb. embernek tartják, de tudtommal ezt csak azzal bizonyították be, hogy Márton alországbíró 1295. évi pecsétjében jobb harántpólya van, mely czimerkép a szintén Pécz nb. későbbi Marczaliaknál is látható. E czimerhasznosság magában véve még nem volna elegendő arra, hogy Márton alországbíró teljes határozottsággal a Pécz nemzetség sarjai közé sorozzuk”). Szerinte azonban két nem heraldikai érv is támogatja az azonosítást: egyrészt Márton alországbíró hivatali ideje egybeesett az urának, Péc nembeli Apor országbírónak a hivatali idejével, és „Apornak és Mártonnak egyidejűleg történt felmerülése és elmenetele oly szoros érdekközösségre vall, hogy ez a fennebbi heraldikai támponttal együtt kettejüknek nemzetségbeli rokonságáról tanuskodik”. Másrészt „a XIV-ik

⁹ WERTNER MÓR: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I–II. (Történeti, nép- és földrajzi könyvtár 52–53.) Temesvár, 1891–1892. II. 265–269.; KARÁCSONYI, 2004. 886–895.

¹⁰ WERTNER MÓR: Az árpádkori ország- és udvarbírák genealógiája. Turul 19 (1901) 7–26., 54–73., 71–72.

¹¹ WERTNER MÓR: Megjegyzések a «Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig» című munkára. (Harmadik közlemény.) Turul 20 (1902) 128–139., 138.

században szereplő veszprémmegyei ifj. Devecseriek a szintén Pécz nb. Lukács zalai főispán és királynéi tárnokmesternek az utódai”.¹²

A továbbiakban jó ideig nem is firtatta senki, hogy Márton tényleg Pécz nembeli-e, elfogadták tényként. Gerics József azonban az 1970-es évek végén már tovább finomított az 1960-as évek elején is óvatos megfogalmazásán,¹³ Bertényi Iván pedig 1986-ban már kifejezetten a familiaritásból eredő főnök-alárendelt viszonytal magyarázta a címerképek azonosságát.¹⁴ Engel Pál monumentális, a magyar nemzetségek genealógiájáról készült adatbázisa nem sorolta Mártont és leszármazóit a Pécz nembeliekhez, még a csak töredékesen ismert tagok közé sem, és ugyanígy járt el Zsoldos Attila is archontológiájában (Zsoldos egyébként már egy 1998-as írásában is jelezte, hogy nem tartja az alországbíró Pécz nembelinek).¹⁵ Körmendi Tamás többször is kifejezetten kiemelte, hogy a régebbi vélekedés ellenére Márton nem tekinthető Pécz nembelinek (ilyenkor Karácsonyira és Engelre hivatkozott, hogy a nemzedékrendbe ők sem vették fel), és ő szolgálta a legalaposabban adatolt magyarázatot is arra, hogy miért találjuk a pecsétjén a nemzetségi címet: a XIII. századi

¹² WERTNER MÓR: Ujabb nemzetségi kutatások. (Nyolczadik, befejező közlemény.) Turul 26 (1908) (a továbbiakban: WERTNER 1908.) 122–137., 132–133.

¹³ 1962-ben: „az 1293–1297 közt hivatalban volt alországbíró, Devecseri Márton, ugyanazon Pécz-nemzetség tagja lehetett, mint az ugyanakkor hivataloskodó Apor országbíró” GERICS 1962. 652., 656. 1978-ban: „der zwischen 1293 und 1297 amtierende Vizehofrichter Martin von Devecser auf seinem Siegel das gleiche Wappen des Geschlechts Pécz führte, wie der zur gleichen Zeit amtierende königliche Hofrichter Apor”. Vagyis a Márton pecsétjén lévő címer azonos az akkori országbíró, Apor címerével (nem utalva a nemzetségi hovatartozásra). Mivel a szövegek itt nem idézett részei előtte és utána is szó szerint megegyeznek, ez az apró változtatás nem a véletlen műve. JÓZSEF GERICS: Das Gericht praesentia regia in Ungarn am Ende des 13. Jahrhunderts. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio historica. XIX. (1978) (a továbbiakban GERICS 1978.) 33–46., 35.

¹⁴ „Hogy a familiáris ura címerével ellátott pecsétnyomót használt, a XIII. század végén ... még a királyi kúriában is előfordult: Devecseri Márton ... alországbíró pecsétjén ugyanúgy a Pécz nemzetség címerét lehet felfedezni, mint az ugyanakkor működő (s valóban [kiemelés tőlem – Sz. T.] e nemzetséghez tartozó) Apor országbíróén.” BERTÉNYI IVÁN: Középkori címerjogunk néhány kérdése. Levéltári Szemle 36 (1986/2) 21–36., 26.

¹⁵ ENGEL PÁL: Középkori magyar genealógia. Arcanum DVD könyvtár. IV. (családtörténet, heraldika, honismeret) [elektronikus dokumentum] H.n., 2003. (a továbbiakban: ENGEL, 2003.) Pécz nem 1-6. tábla; ZSOLDOS, 2011. 36., 328.; ZSOLDOS ATTILA: Tamás fia Sinka érdemei. (Elhallgatás és manipuláció oklevelek narratioiban.) In: Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére. Szerk. CSUKOVITS ENIKŐ. Budapest, 1998. 327–337., 333. (48. jz.)

alországbírók ugyanis uruk címerét variálták saját pecsétnyomóikon.¹⁶ Koppány Tibor a devecseri kastély történetéről szóló összefoglalójában pedig megjegyzi Márton kapcsán, hogy Wertner Mór ugyan a Péc nemzetséghez sorolta, viszont Karácsonyi János magyar nemzetségekről szóló művében nem szerepelt az alszágbíró, „ezért [!] a feltételezés tévesnek minősíthető. Ugyanakkor azt is meg kell jegyezni, hogy a Péc nemzetségnek valóban volt egy Devecserinek nevezett ága, a középkorból ismert ... ágak mellett.”¹⁷ Márton Péc nembeli voltának a XX. század elején megalapozott hallgatólagos elfogadása tehát a XXI. század elejére egyfajta hallgatólagos elutasítássá változott,¹⁸ a szakirodalom ugyanakkor csak arra adott egy lehetséges magyarázatot, hogy miért szerepelhet Márton pecsétjén a Péc nemzetség címere (mert az akkori országbíró oda tartozott, és a korabeli alszágbírók az uruk címerképét használták pecsétjeiken). Wertner egyéb, nem heraldikai érveivel senki nem foglalkozott, megelégedtek annyival, hogy jelezték: Karácsonyi János vagy később Engel Pál sem tekintette Péc nembelinek Mártont.

A Péc nemzetséghez való feltételezett kapcsolódási pontok vizsgálatát kezdjük azzal a megjegyzéssel, hogy a Péc nemzetségnek is volt egy Devecseri ága. Tény, hogy Márton alszágbíró családjának a Veszprém megyei Devecser volt az ősi nemzetségi központja,¹⁹ és a Péc nemzetségnek a birtokai között is felbukkan ilyen nevű település, aminek a birtokosaiból a majdani Szentgyörgyi és Devecseri családok ágaztak ki.²⁰ A felvetés gyorsan „rövidre zárható” azzal az egyszerű ténnyel, hogy a Péc nemzetség Devecser nevű birtoka nem azonos a kérdéses Veszprém megyei településsel, hanem Zala megyében volt. Erre a legegyszerűbb bizonyítékot az az 1341. évi oklevél szolgálja, ami a Péc (*Peech*) nemzetség birtokainak felosztásáról szól, és Devecsert Zala megyeinek mondja (*Devecher in comitatu de Zala*).²¹

¹⁶ KÖRMENDI TAMÁS: A magyarországi nemzetségi címerek kialakulásának kérdéséhez. Századok 143 (2009) 391–426., 402. (56. jz.), 408–409.; KÖRMENDI 2014. 120. (23. jz.), 121–122.

¹⁷ KOPPÁNY TIBOR: Veszprém megye. I. A sümegi vár és a devecseri kastély reneszánsz kőfaragványai. Budapest, 2009. (Lapidarium Hungaricum 7.) (a továbbiakban: KOPPÁNY, 2009.) 111. (12. jz.)

¹⁸ Kivételek természetesen vannak, pl. VERESS D. CSABA: Devecser évszázadai. Veszprém, 1996. 18–19.

¹⁹ Az ezzel kapcsolatos forrásokat lásd alább.

²⁰ KARÁCSONYI, 2004. 888–889., 894.; ENGEL, 2003. Péc nem 4. tábla: Szentgyörgyi.

²¹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Diplomatikai Fényképgyűjtemény. (a továbbiakban: DF) 266743. Anjou-kori Oklevéltár. Szerk. ALMÁSI TIBOR–BLAZOVICH

Ezek után vegyük sorra Wertner érveit. Wertner mindenképp feltételezte, hogy Péc nembeli devecseri Imre azonos Márton Emichnek vagy Emuchnak nevezett apjával, hozzátéve, hogy Imre települése biztosan a Veszprém megyei Devecsert takarja, hiszen királyi emberként környékbeli ügyben járt el. Márton apját a források *Eymich*,²² *Eymech*,²³ *Emych*,²⁴ *Emech*,²⁵ *Emuch*²⁶ alakban tüntetik fel, amiben (a maga változatossága ellenére is) érezni lehet, hogy körülbelül mi lehetett az eredeti névalak.

Ennek ellenére nem zárkozhatunk el attól, hogy mégis ugyanarról az emberről van szó. Devecseri Imre Gutkeled nembeli István fia Miklós országbíró (*N. iudex curie domini regis et comes de Gecke*) kiadási évet nem jelölő május 1-jei oklevelében bukkan fel. A kiadványt biztosan keltezhetjük Wertnerrel együtt 1274-re, hiszen ez az év volt az egyetlen, amely májusának 1-jén Miklós az országbíró mellett viselte az intulációban is feltüntetett geckei ispáni címet.²⁷ A levélben az országbíró értesíti a veszprémi káptalant, hogy ajkai (*de Ayka*) István fia Ajka Karácsony nevű serviense elszökött az urától, megrabolta őt, és jelenleg lőrintei (*de Leurente*) Gabirian fiainak a házában tartózkodik, ezért a káptalan adja tanúbizonyosságát devecseri (*de Deucher*) Imre királyi ember mellé, aki az elrabolt javakat foglalja le, Karácsonyt és bűjtatóit pedig idézze a király (tkp. az országbíró) színe elé.²⁸

Tudjuk, hogy a „királyi ember” lakhelye mindig közel esett ahhoz a területhez, ahol eljárni szándékozott,²⁹ a Veszprém megyei Ajka és Lőrinte (ma Lőrintepuszta Kolontártól délre) pedig csak néhány km-re

LÁSZLÓ-GÉCZI LAJOS–B. HALÁSZ ÉVA–KÓFALVI TAMÁS–KRISTÓ GYULA–MAKK FERENC–PITI FERENC–RÁBAI KRISZTINA–SEBŐK FERENC–TEISZLER ÉVA–TÓTH ILDIKÓ ÉVA. Budapest–Szeged, 1990–. (a továbbiakban: AOkI) XXV. 296. sz.

²² 1274: RA 2514. sz.; 1291: RA 3767. sz.

²³ 1296: CD VI/2. 45.

²⁴ 1280: DF 254698.; 1295: RD 274. sz.; 1296: RA 4058., 4092. sz.; 1297: ÁÚO X. 275. (vö. DL 86885.); 1315: DF 254698. (AOkI IV. 15. sz.)

²⁵ 1293: RA 3912. sz.; 1297: RA 4154. sz.

²⁶ 1296: HO VII. 248.; 1348: A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára. I–XII. Pest–Budapest, 1871–1931. (a továbbiakban: Zichy) III. 227. (AOkI XXXII. 914. sz.)

²⁷ ZSOLDOS, 2011. 32.

²⁸ HO IV. 98. = ÁÚO X. 426.

²⁹ ENGEL PÁL: Királyi emberek Valkó megyében. In: UŐ: Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok. Válogatta, szerkesztette, a jegyzeteket gondozta CSUKOVITS ENIKŐ. Budapest, 2003. (a továbbiakban: ENGEL, 2003a.) 578–599., 585–586.; SZÓCS Tibor: A nádori intézmény korai története 1000–1342. Budapest, 2014. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 5.) (a továbbiakban: SZÓCS, 2014.) 232–234.

található Devecsertől – egészen biztos tehát, hogy az itt említett Imre tényleg Márton alországbíró ősi nemzetségi birtokáról való volt. Még az sem lehetetlen, hogy a két név azonos. Nyelvészetileg ugyan nincsen a névformák között „átjárás”, de mivel a királyi embert az adományt elnyerő vagy panaszt tevő (tehát az ügyet elindító) ember nevezte meg az adott szerv előtt,³⁰ nem kizárható, hogy az országbírói jegyző félreértette (vagy ami elképzelhetőbb: egy korábban készült vázlatból a tisztázat során félreolvasta) a nevet, és az *Emich*-et *Emeric* (= *Emericus*) formában rögzítette. A probléma „csak” annyi, hogy nem világos: ezt a bizonyos devecseri Imrét miért kellene Péc nembelinek tartanunk. Wertner ugyan magától értetődően oda sorolta, a családfán nagyvonalúan „Péc nb. Devecseri Imre” néven tüntetve fel,³¹ csak hogy a nemzetségi tagok között egyetlen Imrét sem ismerünk a XIII. századból.³² Az tehát könnyen elképzelhető, hogy az 1274-ben említett királyi ember valamilyen formában rokona volt Márton alországbírónak, akár még az is lehet, hogy az apja volt, elrontott névformával. De a Péc nemzetséggel nem tudjuk összekapcsolni őt sem.

Wertner következő érve az volt, hogy az alországbíró és Péc nembeli Apor országbíró hivatali ideje egybeesett, és ez „oly szoros érdekközösségre vall, hogy ... kettejüknek nemzetségbeli rokonságáról tanuskodik”.³³ Anélkül, hogy itt az alországbírói intézmény korabeli történetébe mélyebben belemerülnénk, el kell mondani, hogy a helyettesek hivatali ideje *többnyire* egybeesett az országbírókkal. Voltak kivételek, ám úgy tűnik, hogy egyfajta „szokásjognak” számított, hogy az új országbíró új helyettest is jelölhetett magának. Mellesleg úgy tűnik, hogy Mártont nem Apor állította, hanem a király jelölte ki erre a hivatalra, de az 1298-ban hivatalba lépő új országbíró, Ákos nembeli István mégis magával hozhatta a hasonló nevű szerviensét alországbírónak.³⁴ Mindez teljes független volt a rokonsági viszonyoktól: abból, hogy egy hivatali főnök cseréjével cserélődtek a helyettesek is,

³⁰ ENGEL, 2003a. 592.

³¹ WERTNER, 1908. 133.

³² ENGEL, 2003. Péc nem 1-6. tábla. (Tegyük hozzá: az Imre mellett sem Emych vagy hasonló, sem Henrik név nem fordul elő, bár ez utóbbi nevet ekkortájt már nem is nagyon mosták össze az Imrével.)

³³ WERTNER, 1908. 133.

³⁴ Lásd minderre részben alább, részben István alországbíró szerviensi mivoltára vonatkozólag fentebb a 2. jegyzetben.

egyáltalán nem következik az, hogy köztük bármilyen vérségi kapcsolat állna fent.

Wertner legutolsó érve tűnik a legnyomósabbnak: „a XIV-ik században szereplő veszprémmegyei ifj. Devecseriek a szintén Pécz nb. Lukács zalai főispán és királynéi tárnokmesternek az utódai.”³⁵ A forrásmegjelöléssel egyébként soha nem fukarkodó Wertner itt sajnos semmilyen hivatkozást nem adott, így nem tudjuk, hogy pontosan kiket értett a „veszprémmegyei ifj. Devecseriek” alatt, akik Lukács „utódai”. Azonban úgy tűnik, hogy itt is arról a tévedésről van szó, hogy összekeveredett a Veszprém megyei és a Zala megyei hasonló nevű település. Pécz nembeli Márk fia Lukács zalai ispán és királynéi tárnokmester volt a XIII. század legvégén,³⁶ akinek a fiai (Dezső, Apor, István, Egyed és Miklós) jelennek meg abban a már említett 1341. évi oklevélben, ahol a nemzetségi birtokukat felosztják – többek között a levélben Zala megyeinek mondott Devecsert is.³⁷ A fiúkat valóban „devecserinek” nevezik a források (*Nicolaum, Stephanum et Egidium filios Lucasii de Dewecher*),³⁸ csak hogy itt a Zala megyei „ifj. Devecseriekről” van szó. Ismerjük Márton alországbíró leszármazóit is ebből az időből,³⁹ de őket sem lehet összekapcsolni sem Lukács ispánnal, sem más Pécz nemzetséggel.

Engel Pálnak tehát tökéletesen igaza volt, hogy Mártont és nemzetségét nem vette fel a Pécz nembeliek közé, ahogy azok álláspontja is helyes, akik hozzá hasonlóan nem fogadták el e rokonságot.

Márton életét V. István uralkodásáig (1270–1272) tudjuk visszavezetni a későbbi források segítségével. III. András egy 1293. évi adománylevelében sorolta fel röviden Márton (akkor még nem alországbíró) érdemeit, megemlítve hogy szolgálatait elsőként a megboldogult István és László királyoknak tette.⁴⁰ A IV. László alatti érdemeit részben ismerjük, és azok az 1273. évi cseh betöréshez kötődtek, amikor is Márton felsőlendvai várnagy volt (lásd alább). Az 1270-es évek elején tehát már

³⁵ WERTNER, 1908. 133.

³⁶ ZSOLDOS, 2011. 326.; ENGEL, 2003. Pécz nem 4. tábla: Szentgyörgyi.

³⁷ AOKI XXV. 296. sz.

³⁸ Tamás alországbíró 1353. ápr. 19-i oklevelében, amit Garai Miklós 1433. évi oklevele írt át. Kiadása: NAGY IMRE: A Pécz nemzetség örökösödési pere 1425–1433. Székfoglaló értekezés. Budapest, 1892. 28–49., 37.

³⁹ Lásd alább és a Függelékben.

⁴⁰ *primum domino Stephano ac Ladizlao illustribus regibus Hungarie felicium recordationum...* Kiadása: RA 3912. sz.

olyan korú volt, hogy várnagyi tisztséget viselhetett, és már szolgálatába tudott állni V. Istvánnak is, ezek alapján legalább 20 éves lehetett ekkor. Vagyis Márton legkésőbb az 1250-es évek elején született, de elég nagy annak az esélye, hogy inkább a korábbi évtized(ek)ben. Születési idejét azonban nem tolhatjuk ki az 1230-as éveknél korábbra, mert tudjuk, hogy részt vett III. András 1291. évi osztrák hadjáratában, ahol a király szeme láttára egy német katonát személyesen ejtett foglyul.⁴¹ Ez egy 1230-as évek elején született (tehát 60 éves) ember esetében már nehezen elképzelhető, így Márton születési idejét valamikor az 1240-es évek idejére, vagy az 1250-es évek legelejére helyezhetjük.

Apjának csak a nevét ismerjük, amit a források, mint fentebb említettük, *Eymich~Eymech~Emych~Emech~Emuch* alakban tüntettek fel. Ezek közül a leggyakrabban előforduló az *Emych* forma, a továbbiakban mi is ezt használjuk. Bár eléggé ritka név, így felbukkanása önmagában is feltűnő lehet, ám egymagában sehol nem találkozunk vele, csak Márton apja nevéként (hogy azonos-e az 1274-es devecseri Imre királyi emberrel, nem tudjuk). Egy 1291. évi oklevél pedig egy bizonyos Emin fia Gyulát Márton unokatestvérének (*frater patruelis*) nevezett,⁴² tehát Emych és Emin testvérek voltak. Tudjuk ezen kívül, hogy Emychnek volt még egy János nevű fia is, Eminnek pedig – mint láttuk – egy Gyula nevű fia.⁴³ Az Emych név német eredete még nem jogosít fel arra, hogy bármit is mondjunk a család korábbi történetéről, így azt sem tudjuk, hogy kik, mikor és hogyan jutottak a Veszprém megyei Devecser birtokába.

A legkésőbb az 1250-es évek elején született Márton tehát V. István király környezetében tűnt fel először az 1270-es évek elején. Valószínű, hogy nem ifjabb királyi időszakából ismerkedtek meg, hiszen István területe a keleti országrészbe esett az 1260-as években. Az 1293. évi levélben közhelyszerűen említett „érdemes szolgálatok” milyenségéről nincs tudomásunk, de abból, hogy a cseh betörés idején, vagyis 1273 augusztus–október folyamán⁴⁴ a Vas megyei Felsőlendva várnagya volt, talán valamilyen hasonló kisebb katonai-igazgatási posztot feltételezhetünk. IV. László 1274. évi oklevelének az elbeszélése szerint, amikor a cseh király (II. Ottokár) serege sok határmenti várat és erődöt elfoglalt, akkor Márton lendvai (*in castro Lyndua*) várnagyként velük

⁴¹ RA 3912. sz.

⁴² Kiadása: RA 3767. sz.

⁴³ Uo.

⁴⁴ KRISTÓ GYULA: Az Árpád-kor háborúi. Budapest, 1986. (a továbbiakban: KRISTÓ, 1986.) 142.

csatázva megvédelmezte a várát, ahol 4 szerviensét (az ország nemeseit) meggyilkolták, és ebben az összecsapásban Márton is komoly sebet szerzett. Mindezekért a király egy Veszprém megyében lévő, Kohár (*Kohar*) nevű királynéi földet adott Izabella királyné beleegyezésével Mártonnak, ami (mint a határjárásból kiderül) a nyugati irányból határos volt Márton Devecser (*Dewecher*) nevű öröklött földjével.⁴⁵ Az adományt Izabella királyné is megerősítette,⁴⁶ majd a nagyobb biztonság kedvéért Márton megerősítette III. Andrással is 1291-ben, illetve annak feleségével 1294-ben.⁴⁷ Ennek ellenére leszármazóinak mégis meggyűlt vele a baja: 1340 és 1359 között többször, többen is megpróbálták elperelni tőlük, 1351-ben maga Erzsébet anyakirályné.⁴⁸ Kohárt mindazonáltal még 1488-ban is a devecseri Csoron család, a família leszármazói kezén találjuk.⁴⁹

Márton birtokszerzési taktikáját később is az határozta meg, hogy Devecserrel szomszédos területek kerüljenek hozzá, sőt, Devecser nem általa bírt részei is. 1280-ban a veszprémi káptalan oklevele szerint 22 márkát hitelezett devecseri nemeseknek, akik ezért cserébe elzálogosították neki 18 évre a Devecserben bírt birtokrészüket. 1298-ban nem történt meg a visszafizetés, legalábbis erre következtethetünk abból, hogy 1315-ben Márton egyik fia (akinek a neve az oklevélben nem vehető ki tisztán) megerősítette a veszprémi káptalan előtt ezt a zálogba adást és az ott olvasható határleírást.⁵⁰ A devecseri birtokrészt elzálogosítóit (Farkas fia Ágoston és a fivérének a fiai, Balázs és fivére: Privarth [?], Mihály fiai: István, János, Péter és Miklós) azonban nem tudjuk elhelyezni Márton alországbíró családfáján, ezért azt sem tudjuk, hogy rokonok voltak-e Mártonnal, vagy sem (az 1280. évi záloglevél mindenestre nem utal rokoni kapcsolatra).

⁴⁵ Kiadása: RA 2517. sz.

⁴⁶ RD 160. sz.

⁴⁷ RA 3767. sz.; RD 272. sz. Az 1291. évi megerősítés nyilván az 1290/1291-es törvények miatt történt, ahol kimondták, hogy a IV. László által „igazságtalanul” tett birtokadományokat vissza kell vonni. *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary – Decreta regni mediaevalis Hungariae*. I. Transl. and eds. JÁNOS BAK–GYÖRGY BÓNIS–JAMES ROSS SWEENEY. (The Laws of Hungary. I/1.) Schlacks, 1989. 43–45.

⁴⁸ A pereskedés korábbi részleteit Tamás országbíró 1351. jún. 27-i oklevele (DF 266179., vö. AOkl XXIV. 371., 378. sz.; AOkl XXV. 350–351., 355., 359. sz.), ill. Kont Miklós nádor 1359. ápr. 7-i oklevele (DF 254700., vö. AOkl XXV. 679., 762. sz.) beszéli el.

⁴⁹ SOLYMOSI LÁSZLÓ: Veszprém megye 1488. évi adólajstroma és az Ernst-féle megyei adószámadások. In: *Tanulmányok Veszprém megye múltjából*. Szerk. KREDICS LÁSZLÓ. Veszprém, 1984. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 3.) 121–239., 186.

⁵⁰ DF 254698. (vö. AOkl IV. 15. sz.)

Amikor III. András 1290-ben elnyerte a koronát, akkor a környezetében ott találjuk Márton is. A király 1293. évi adománylevele szerint már a koronázása előtt is a hívének számított, onnantól kezdve, hogy András bejött az országba (*a tempore introitus nostri in regnum Hungarie post et ante coronationem nostram* teljesítette a szolgálatokat).⁵¹ Egy 1297. évi adománylevelével pedig külön kihangsúlyozta, hogy az András trónralépte körüli időkben *nullis suasionibus*, vagyis senkinek sem a tanácsára, hanem magától állt ki a király mellett.⁵² Ha a koronázás előtti szolgálatok emlegetését nem csak egy minden alap nélküli közhelyes szófordulatnak fogjuk fel (és mivel ilyesmi felemlítésével ritkán találkozunk, okkal tekinthetjük egyedinek, és ezért valósnak), akkor aligha arra a pár napra célzott András, ami a Bécsből való kihozatala és a fehérvári koronázása között eltelt 1290 júliusában.⁵³ Az előző királlyal, IV. Lászlóval elégedetlen Lodomér esztergomi érsek és köre már 1290 elején felvette a kapcsolatot az ifjú Andrással, aki el is indult Velencéből Magyarországra, ám Hahót nembeli Arnold sztrigói várában elfogta és Bécsbe küldte Albert osztrák herceghez.⁵⁴ Nem lehetetlen, hogy Márton valamilyen formában már kezdettől (azaz 1290 elejétől) fogva azok közé tartozott, akik András behozatalát egyengették, bár származása és ezáltal politikai súlya alapján biztosan nem döntéshozói szerepben volt, legfeljebb mellékes segítségként (pl. a majdani királyt a határtól kísérők között).

Az 1297. évi adománylevelével azt is hozzáteszi a koronázás ideje körüli szolgálatok kapcsán, hogy „egyes meg nem nevezendő, de jól ismert személyek” (*per quosdam etiam non nominandos, sed tamen satis notos*), akik a király ellen is törtek, sok kellemetlenséget okoztak Mártonnak, pusztítván a vagyonát és öröklött birtokait.⁵⁵ Hogy kikre gondolt itt a szöveg, nem tudjuk biztosan, mindenesetre kézenfekvőnek tűnik a Nyugat-Dunántúlt uraló Kőszegiekre gondolnunk, akiknek bőven „elért a kezük” Veszprém megyéig, és tudjuk, hogy 1290 második felében el is foglaltak néhány birtokot az ország más részein. De gondolhatunk a Kőszegiekkel szövetséges Zala megyei Péc nembeli Aporra és fivérére,

⁵¹ Kiadása: RA 3912. sz.

⁵² ÁÚO X. 260. (RA 4154. sz.)

⁵³ LENKEY ZOLTÁN–ZSOLDOS ATTILA: Szent István és III. András. [Budapest,] 2003. (a továbbiakban: ZSOLDOS 2003.) 136.; az akkori napok történéseire l. még: KÁDÁR TAMÁS: Az utolsó Árpád-házi uralkodó, III. András király megkoronázásának időpontjához. Levéltári Közlemények 84 (2013) 3–25., 8–10.

⁵⁴ ZSOLDOS 2003. 131., 135.

⁵⁵ ÁÚO X. 260–261. (RA 4154. sz.)

Lukácsra, akik ekkortájt szintén hatalmaskodtak a veszprémi püspök birtokain,⁵⁶ és nyilván nem csak ott. Annál is inkább szóba jöhetnek e hatalmasságok, mert 1297 második felében a Kőszegiek éppúgy szövetségesnek számítottak,⁵⁷ mint Pécs nembeli Apor, aki történetesen ekkor éppen Márton közvetlen fölrendeltje, az országbíró volt! Mindez magyarázhatja az 1297-ben kelt oklevél finom megfogalmazását, hogy a dűlást jól ismert, de most meg nem nevezendő személyek követték el.

Mártonnak hamar módja nyílt, hogy ismét bizonyítsa hűségét András felé. Az Albert osztrák herceg ellen 1291 nyarán folyó hadjáratban⁵⁸ kitüntette magát a családjával együtt. Márton ott volt Bécs augusztusi ostrománál is, ahol a város környéki (*sub castro civitatis Wienne*) egyik összecsapás során az unokatestvére, Emin fia Gyula életét vesztette.⁵⁹ A vidéki portyák során pedig az osztrák herceg által a Kőszegiektől elfoglalt Németújvár környékén (*circa Novam Civitatem*) hősiesen harcolván egy német katonát a király szeme láttára ejtett foglyul.⁶⁰ Mindezért nem maradt el a jutalom: nem sokkal a hadjárat után András megerősítette a családot (Mártont és fivérét: Jánost, illetve a Bécs alatt elhunyt Gyula fiait) Kohár birtokában, 1293. március 21-én pedig megkapta a királyi gajdosok (fúvósok) Bogdány nevű földjét, ami történetesen ismét szomszédos volt Márton Devecser nevű öröklött birtokával.⁶¹ Ez az oklevél az utolsó olyan forrás, ami még Márton alországbírósa előtt született.

Ezen a ponton érdemes egy pillanatra megállni, és még egyszer áttekinteni, hogy mit is tudunk Mártonról, milyen karriert futott be az alországbírói szék elnyerése előtt, mert mindez lényeges lesz majd a hivatalba kerülése kapcsán is. Láttuk tehát, hogy származását és vagyonát tekintve Márton egy átlagos dunántúli kisbirtokos nemes volt, aki azonban már kezdettől fogva kapcsolatot ápolt a királyi udvarral, és várnagysága idején (mely poszt szintén egy kis- vagy középirtokos nemes karrierjéhez illett, a tartományurak pl. szívesen adták a saját szervien-seiknek a várnagyságot), 1274-ben már saját nemes szerviensei voltak. Az 1280-as években már rendelkezett valamennyi mozgó vagyonnal (22

⁵⁶ Minderre I. ZSOLDOS 2003. 162., 164.

⁵⁷ ZSOLDOS ATTILA: III. András nádorai. Történelmi Szemle 52 (2010) 303–327., 322.

⁵⁸ KRISTÓ, 1986. 151–152.

⁵⁹ 1291: RA 3767. sz.

⁶⁰ 1293: RA 3912. sz.

⁶¹ *terram quorundam populorum nostrorum, qui vulgariter goydus dicuntur, Bugdan vocatam in comitatu Wesprimiensi existentem ea potissimum ratione, quoniam sue terre hereditarie Dewecher vocate vicinatur.* Kiadása: RA 3912. sz.

márkát kölcsön is tudott adni), és III. Andráshoz (legalábbis annak oklevele szerint) a saját döntése alapján csatlakozott. Mindezek az adatok nem egy magasabb főúr szolgálatában álló szerviensre vallanak, hanem egy nem túl hatalmas és nem is túl gazdag, de alapvetően autonóm középnemesre. Ennek fényében érthetőbbé válik Gerics József azon észrevétele, hogy Márton alországbírot nem Apor országbíró, hanem maga a király nevezte ki az alországbírói posztra.⁶²

De mit is jelentett a XIII. század végén alországbírónak lenni? A kérdést nagyvonalakban Gerics József kutatásai tisztázták.⁶³ A király már a XI. században sem bíraskodott mindig személyesen, általános helyettese a királyi udvarban a XII. század végéig a nádorispán volt,⁶⁴ aztán a XII–XIII. század fordulójától kezdve az országbíró. Ám a XIII. század utolsó évtizedében az országbíró helyére annak helyettese, az alországbíró (*viceiudex curie*) lépett. Közvetlenül ő képviselte a királyi jelenlétet és ő vezette az udvarban a királyi jelenlét bíróságát. Ez azt jelenti, hogy ha valaki a királyi kúriába a királyhoz ment ítéletért, akkor ügye nem az uralkodó, még csak nem is az országbíró, hanem annak helyettese elé került automatikusan, aki a király nevében járt el. Az alországbíró természetesen felterjeszthette a pert a király személyes jelenléte elé. Az országbírót ekkor kihagyták a „fellebbezési láncból”, neki közvetlen bírói feladatai nem voltak.

Így kialakult egyfajta kettősség, amire Gerics is felhívta a figyelmet: az alországbíró egyrészt az országbírónak alárendelt személy maradt: a hivatalváltások egybeestek az országbírói hivatal változásaival,⁶⁵ tehát az alországbírot vélhetően az országbíró nevezte ki, akinek sokszor ténylegesen az alárendeltje is volt (Ákos nembeli István országbírónak pl. István alországbíró a szerviense volt). Másfelől viszont, hivatali feladataiknál fogva, közvetlenül a királyhoz is kötődtek az alországbírók. Ezen helyettesek társadalmi helyzetét Gerics így foglalta össze: „E bíróság vezetésére alkalmas személy csak a birtokos nemeseknek a bárókénál alacsonyabb rétegeiből kerülhetett ki. Az ő ambícióikat elégíthette ki, számukra hozhatott társadalmilag emelkedést és

⁶² GERICS, 1962. 653–654.

⁶³ GERICS, 1962.; GERICS, 1978.; l. még: GERICS JÓZSEF: A magyar királyi kúriai bíraskodás és központi igazgatás Anjou-kori történetéhez. In: UÓ: Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a középkorban. Budapest, 1995. (METEM-könyvek 9.) 295–318., 296–298.

⁶⁴ SZÓCS, 2014. 33–49.

⁶⁵ Tegyük hozzá: ez nem mindig volt így. A kérdést egy másik tanulmányban fejtjük ki.

vagyunkban gyarapodást a királyi jelenléti bíraskodás vezetése.”⁶⁶ Gerics József emellett rámutatott, hogy Devecseri Márton alországbíró kivételes abból a szempontból, hogy őt nem az országbíró, hanem a király nevezte ki. Mindezt III. András 1297. évi, Mártonnak szóló adománylevele alapján gondolta, amiben az áll, hogy Márton „az alországbíroságot, amelyet Apor mester országbíró helyetteseként jóindulatunkból és különös kegyelmünkől nyert el, dicséretesen viselte.”⁶⁷

Márton addigi karrierje tökéletesen összevág mindezzel. A devecseri nemest semmilyen módon nem tudjuk Péc nembeli Aporhoz kötni, nem csak származása révén, de más szempontból sem. Annál inkább kötődött III. András királyhoz, ezért ideális jelölt lehetett az alországbírói posztra a szemében, és persze az András körül álló főpapi kör szemében,⁶⁸ akiknek a vezetője, Lodomér vélhetően ismerhette őt még az András megkoronázása körüli időkből, amit szintén az esztergomi érsek szervezett meg. Kisnemesi karrierjének méltó betetőzése lehetett a királyi jelenléti bíróságának a vezetése. A szokásjog természetesen megkívánta, hogy névlegesen az országbírótól függjön (az alországbírói pecsétjére is felvésette a Péc nemzetség címerét), de hogy ő *de facto* tényleg nem Apor embere volt, hanem a királyé (és a körülötte álló főpapi köré), azt jól mutatja egy konkrét eset. Márton alországbíró egy 1295. szeptember 21-én kiadott, teljesen rutinesetet tárgyaló oklevelében a Baranya megyei Vajszló birtokot a margitszigeti apácáknak ítélte Jakab németi nemes ellenében. Ezen oklevél végén Márton megjegyzi, hogy vasvári Mihály mester, Apor országbíró jegyzője (*notarius*) Apor meghagyására vele volt együtt az országbíró jogának érvényre juttatása végett (*ad exhigendum iura sua*), és az alországbíró minden ügyben, de különösen a pecsétjének az ügyében társaként bízott benne, ennek ellenére a jegyző Márton tudta és beleegyezése nélkül az előbb peresztes Jakabnak oklevelet adott az apácák ellenében az alországbírói pecsét alatt. Éppen ezért ezt az oklevelet Márton érvénytelennek nyilvánította.⁶⁹ Látjuk tehát, hogy Apor a saját jegyzőjét delegálta a budai kúriába „a jogainak érvényre juttatása

⁶⁶ GERICS, 1962. 655.

⁶⁷ *In viceiudicatu etiam curie nostre, quem de nostro beneplacito et gratia speciali vice magistri Opor iudicis curie nostre habuit, sic laudabiliter ... se gessit.* ÁÚO X. 261. Ford.: GERICS, 1962. 653.

⁶⁸ A III. András mögött álló főpapi körre és a király mellett álló tanácsosokra l. GERICS JÓZSEF: A korai rendiség Európában és Magyarországon. Budapest, 1987. 283–309.

⁶⁹ ÁÚO X. 197.

végett”, ami azt mutatja, hogy Mártont csak névlegesen tekinthette az őt képviselő saját emberének.⁷⁰

Márton alországbírói működését részletesen itt most nem tárgyaljuk, az a személyére és életére vonatkozóan egyébként sem szolgál semmilyen lényegi információval. Azt azonban érdemes megemlíteni, hogy Budára költözése és a királyi bíróság vezetése alatt sem hagyta abba birtokgyarapító politikáját. Sőt, most kezdte meg csak igazán, hiszen a kor szokásjogának megfelelően bizonyos esetekben az elítéltek vagyonának 2/3-ad része bírói jogon őt illette meg,⁷¹ ahogy a kiszabott bírságokból is részesült. 1295 szeptemberében kapta adományként Fennena királynétól (közelebbről nem részletezve, csak a királynak és a királynénak tett érdemes szolgálatokat jelölve meg az adomány indokaként) a Pápa mellett fekvő Isal nevű királynéi földet, amin egykor királynéi tárnokok éltek, és vélhetően ugyanekkortájt szerezte meg ugyancsak Fennena királynétól a Teszér nevű, szintén Pápa mellett fekvő királynéi földet.⁷²

Bírói részként jutott 1296-ban a szintén Veszprém megyei Patvására és a Zala megyei Nosztré birtokok összesen 40 márkányi részéhez,⁷³ és ugyanebben az évben igen nagy, összesen 500 márkányi hasznot húzott a toronyi Domonkos és a Tiborc-fiak peréből, amit Tiborc fiai: Péter és Tamás indítottak színe előtt toronyi, másképpen visegrádi Domonkos ellen, birtokaik feldúlása miatt. A pert Márton a király színe elé tette át, ahol végül kiderült, hogy az ügyet egyszer már lezárták, még IV. László idején, ezért a fivérek elmarasztalták patvarkodás vétségében. Közülük Tamás még idejében elszökött a királyi udvarból, de fivérének, Péternek az arcára rá akarták sütni a patvarkodók bélyegét, és hogy ezt elkerülje, átadta a Bars megyei Udal nevű birtokát az alországbírónak, állítólagosan 250 budai ezüstmárka értékben.⁷⁴

⁷⁰ Mutatkozik jó néhány kérdőjel a kinevezéssel kapcsolatban. Márton volt az egyetlen olyan alországbíró, aki a király környezetéből jött, vagy sem? Pontosán mikor nyerte el a méltóságát, közvetlenül Apor legkésőbb júliusi hivatalba kerülése (vö. ZSOLDOS, 2011. 35.) után, vagy valamivel később, és Apor helyettese kezdetben a korábbi alországbíró, Marcell volt? Mindez némileg összefügg Körmendi Tamás nemrég kifejtett elméletével is, ami szerint Apor és Tamás országbírók között egy Kőszegi famíliából származó tag (talán Kőszegi Miklós) töltötte be a posztot, és Marcell az ő alországbírója volt (KÖRMENDI 2014.). A kérdés tárgyalása túlságosan messzire vinne a mostani témánktól, ezért egy külön tanulmányban fejtjük ki ezzel kapcsolatos véleményünket (vö. 65. jz.).

⁷¹ Vö. SZŐCS 2014. 254–255.

⁷² RD 274–275. sz.

⁷³ RA 4058. sz.; vö. RA 4064. sz.

⁷⁴ ÁÚO XII. 585–587.

Márton megerősítette mindezt a királlyal is,⁷⁵ és június 22-én még Lodomér esztergomi érseket is rávette, hogy minden ellenszolgáltatás nélkül mondjon le a kedvéért a birtokra vonatkozó jogairól, Lodomér ugyanis korábban a saját nevében gyűjtetett népeket Udalra.⁷⁶ Ez arra utal, hogy jó viszonyt tartott fent az érsekkel is, bár ez (az Andrással a kezdetektől való jó kapcsolat fényében) nem olyan meglepő. Hogy Lodomér itt tényleg szívességet tett Mártonnak, mutatják a későbbi történések. Udal ugyanis elvileg nem maradt az alországbíró tulajdonában, mert a király egy évvel később illő kárpótlás mellett elvette tőle, arra hivatkozva, hogy a per végső soron előtte kötött ki, és ő hozott ítéletet, tehát a bírói rész őt illeti. A valódi indok az volt, hogy Udalt megkívánta Rátót nembeli Domonkos tárnokmester is, III. András pedig teljesítette a kérését, és átadta neki (Domonkos végül elcserélte a birtokot Lodomér esztergomi érsekkel egy másik földért).⁷⁷ Az érseknek tehát tényleg fontos volt a Bars megyei föld (a Domonkossal való csereoklevél meg is indokolja: a szomszédos földeket is Lodomér birtokolta), még cserebirtokot is adott Domonkosnak, egy évvel korábban mégis lemondott jogairól Márton javára. A Mártonnak Udalért adott királyi kárpótlás pedig nem volt más, mint a Szent Lampert tiszteletére emelt somlói királyi apácamonostor patronátusi joga, mely monostor Márton Devecser nevű birtokával volt határos.⁷⁸ Mivel a későbbi Apácasomló királyi monostornak számított, és közvetlenül Esztergom fennhatósága alá tartozott, így az adományt az érsek beleegyezésével (*venerabilis patris domini Lodomerii archiepiscopi Strigoniensis consensu*) tette a király,⁷⁹ és az érsek egy külön oklevélben is megerősítette mindezt az őt személyesen felkereső alországbíró számára.⁸⁰ Udalt később mégis Márton leszármazóinak a kezén találjuk: 1348-ban fiai és unokája eladták Becsei Töttösnek és Vesszősnek 100 budai márkáért.⁸¹ Hogy hogyan került vissza (egy része) az alországbíró tulajdonába, nem tudjuk.

⁷⁵ RA 4092. sz.

⁷⁶ *ad terram Vdol sub nomine nostro populi convocentur et etiam congregentur, et hoc facere teneamur propter commune bonum omnibus.* HO VII. 247–248.

⁷⁷ FERDINANDUS KNAUZ: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*. II. Esztergom, 1882. 413–414. (RA 4149. sz.)

⁷⁸ ÁÚO X. 260–262. (RA 4154. sz.)

⁷⁹ ÁÚO X. 262.

⁸⁰ ÁÚO X. 275–276.

⁸¹ AOKl XXXII. 914. sz.

Márton anyagilag jól járt a per során elszökött másik fivérével, Tamással is. Az ő lefoglalt vagyonából került a kezére a Pozsony megyei Vöröskő vár fele és az ahhoz a félhez tartozó 14 falu. Mivel Pozsony megyei birtokokra nem volt szüksége, inkább eladta azt Csák nembeli Máténak, a későbbi hírhedt trencsényi nagyúrnak 200 márkáért „és egy olyan hadipáncélért a tartozékaival együtt, amelyet a király olyan bárója szokott hordani, mint Máté mester”.⁸² Ha feltételezzük, hogy az elszökött Péter meg nem bélyegzésétől itt is 250 márkáért tekintett el (még ha kényszerből is), akkor a páncél értéke 50 márká lehetett. Ez utóbbi tétel jól mutatja, hogy az ambiciózus Márton hogyan igyekezett egyre feljebb kapaszkodva külsőségekben is hasonlítani „a király olyan báróihoz, mint Máté mester”, hiszen a drága páncél aligha katonai okokból kellett az akkor már egyre idősödő alországbírónak.

Márton utolsó ismert felbukkanása 1297. december 28-ra tehető. Lodomér érsek mondott oklevele (amiben megerősíti az elébe járuló alországbíró Apácasomló birtokában és kegyuraságában) még tisztségében említi őt, szűk egy hónappal később, 1298. január 21-én viszont már Istvánt találjuk az alországbírói székben.⁸³ Nem tudjuk, hogy Márton meghalt-e, vagy egyszerűen leváltották, mindkét lehetőség elképzelhető, mert névleges urának, Apor országbírónak a hivatalcseréje nem datálható pontosan. Annyi biztos, hogy Apor 1297-ben adatolható utoljára országbíróként, 1298 nyarától pedig már biztosan „dunáninneri” nádor. Az új országbíró, Ákos nembeli István feltűnése sem datálható pontosan.⁸⁴ Azt tudjuk, hogy január végén egy bizonyos István tűnik fel az alországbírói poszton, ám február végétől–március első felétől kezdve már Benedek viseli azt.⁸⁵ Őszől kezdve ismét egy István nevű alországbíróval találkozunk, aki (mint azt már többször is említettük) Ákos nembeli István országbíró szerviense volt. Ha a januári és az őszi

⁸² *pro una lorica militari cum appendiciis eiusdem scilicet, quam lorica talis baro regis, sicut magister Mathaeus ... in sua propria persona portare consuevit.* CD VI/2. 46.

⁸³ ZSOLDOS, 2011. 36.

⁸⁴ Lásd minderre ZSOLDOS, 2011. 25., 35–36.

⁸⁵ Legalábbis ez az időszak következik az esztergomi káptalan 1298. márc. 23-i leveléből, amely szerint Benedek alországbíró meghagyása értelmében a peres felek márc. 19-én kiszálltak a Hont megyei Kovárszeg birtokra (ÁÚO V. 193.). Ha az alországbíró parancsát 19-én teljesítették (amit megelőzött a felek Budáról Esztergomba menetele, ott tanú kérése, majd a Hont megyei birtokra való közös kiszállás), akkor az erre utasító alországbírói kiadvány legalább másfél-két héttel korábban kelt. Az is valószínű, hogy Benedek nem mindjárt hivatalba lépte napján foglalkozott ilyen hétköznapi ügyekkel, tehát egy (rövid) ideje akkor már hivatalában volt.

István azonos (vagyis a januári István is az Ákos nembeli nagyúr alárendeltje volt), akkor a legegyszerűbb arra gondolnunk, hogy valamikor január első felében új országbíró került a székébe, és ragaszkodott hozzá, hogy a saját embere legyen a helyettese, amibe III. András bele is egyezett. (Tehette ezt annál könnyebben, mert a bárói túlhatalom fő ellenlábasa, Lodomér érsek 1298 január elején elhunyt.)⁸⁶ Mártont tehát leváltották és mehetett vissza Devecserbe.

Azonban arra is gondolhatunk, hogy a két István nem azonos, hiszen az igen gyakori nevükön kívül semmi nem köti össze őket (a januári István egyetlen ismert kiadványa nem eredetiben maradt ránk, így nem tudjuk ellenőrizni, hogy ugyanazt a pecsétet használta-e rajta, mint az ősztől hivatalba lépő István). Ez esetben viszont a legkézenfekvőbb arra gondolnunk, hogy az egyébként sem fiatal, utolsó adományként patronátusi jogot kérő, a lelkiek felé forduló Márton elhunyt. Egy ismeretlen István volt utóda, de nem sokáig, mert az új országbíró helyettese előbb egy közelebről szintén nem ismert Benedek, utána pedig István lett. Ez utóbbi lehetőség megmagyarázná azt, hogy Ákos nembeli István országbíró szemszögéből mi értelme volt először szerviensét, Istvánt alországbírónak kinevezni, majd néhány hétre rá leváltani, és ősszel újra visszahelyezni: semmi, mert a két István nem azonos. Mindkét lehetőség szóba jöhet, nem tudjuk, hogy 1298 januárjában Mártont leváltották-e, vagy meghalt.

Akármi is történt, Mártonnal többet már nem találkozunk a forrásokban, egyik fiával pedig legközelebb 1315-ben, amikor ő erősítette meg a Devecserre vonatkozó, ám még Mártonnak zálogba tett birtokrészt.⁸⁷ A volt alországbíró ekkor tehát már biztosan nem élt. Bár az övénel nagyobb szabású karrierekkel is találkozhatunk a késő Árpád-korból, a fiainak így sem lehetett oka panaszra a rájuk hagyott örökség kapcsán.

Márton családját főként a már említett Kohár királynéi föld miatt kialakult pereskedések miatt ismerjük, vagyis gyermekei nem viseltek semmilyen érdemleges méltóságot. Négy fiáról tudunk: Miklós, István, Imre és András nevűekről, utóbbi 1340-ben már biztosan nem élt, őt ugyanis a Kohár körüli perekben a fia: János képviselte.⁸⁸ Említettük azt is, hogy Márton apjának, Emychnek volt egy Emin nevű testvére is,

⁸⁶ ZSOLDOS, 2011. 82.

⁸⁷ DF 254698. (AOkI IV. 15. sz.)

⁸⁸ A fiúk említéseit I. AOkI XXIV. 371., 378. sz.; AOkI XXV. 351., 355., 359., 679., 762. sz.

akinek a fia: Gyula elesett Bécs 1291. évi ostroma során. Az ezt említő 1291. évi diploma szót ejtett Gyula meg nem nevezett fiáról is.⁸⁹ Vélhetően az egyik fiúval, Lászlóval találkozunk I. Károly 1319. évi levelében különféle hatalmaskodások egyik résztvevőjeként, továbbá Henrik veszprémi püspök 1325. évi diplomájában, amiben devecseri Gyula fia László özvegyének a hitbérét tárgyalta.⁹⁰ László tehát ekkor már nem élt, és özvegye pedig nem volt más, mint dörögdi Pál fia István leánya, László anyja (vagyis Gyula felesége) pedig köcski Dénes nővére volt (Dénest egyébként nem tudjuk az éppen abban az időben országbíróskodó Köcski Sándorhoz kötni).⁹¹ Ez a második házassági kapcsolat (egy helyi, a mai Taliándörögdről való nemes lányával) éppúgy a família nem túl magas státuszára vall, mint az a kényszerű tette Márton fiainak: Miklósnak és Istvánnak, továbbá Miklós fia Mártonnak, hogy „az őket jelenleg szorító szükségüktől hajtva” (*urgentibus quibusdam eorum necessitatibus ipsis ad presens imminentibus*) eladták 100 budai márkáért Becsei Töttösnek és Vesszősnek a Bars megyei Udal birtokot,⁹² amit apjuk még egy 1296. évi per során szerzett meg. Emych fia Márton unokái közül egyedül Miklós előbb említett Márton nevű fia futott be egy közepesnél valamivel alacsonyabb szintű karriert: 1355–1356 folyamán királyi ajtónálló volt.⁹³ Mivel 1348-ban Becsei Töttös ajtónállómester volt,⁹⁴ nem lehetetlen, hogy Márton a posztját már korábban is viselte és innen eredt az ismeretség is a birtok eladásakor.

Ezen Márton unokája volt János, akitől a későbbi devecseri Csoron (más írásmóddal: Choron, Csóron) család származott.⁹⁵ A család neve János ragadványnevéből eredt, akit az oklevelek *Cserengia*, *Csoronga*, *Churumpa*, *Choromp* melléknévvel illettek.⁹⁶ A ragadványnév állandósult és a XV. században *Chorom*, *Choronk* formában jelent meg, majd a XVI. század elején a család legjelentősebb tagja, Choron András címereslevelet

⁸⁹ RA 3767. sz. (*per eum* [ti. Márton] *Johanni fratri suo ac filiis Jwle fratris ipsorum* erősítette meg az adományt András.)

⁹⁰ AOkI IX. 467. sz. (= AOkI I. 772–773. sz. között)

⁹¹ Vö. ENGEL Pál: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I. Budapest, 1996. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) (a továbbiakban: ENGEL, 1996.) 7.; ENGEL, 2003. Köcski.

⁹² AOkI XXXII. 914. sz.; idézett rész: Zichy III. 227.

⁹³ ENGEL, 1996. 481.; AOkI XL. 147., 167., 321., 366., 527. sz.

⁹⁴ ENGEL, 1996. 48.

⁹⁵ KOPPÁNY, 2009. 97. Lásd még a Függelékét.

⁹⁶ Uo.

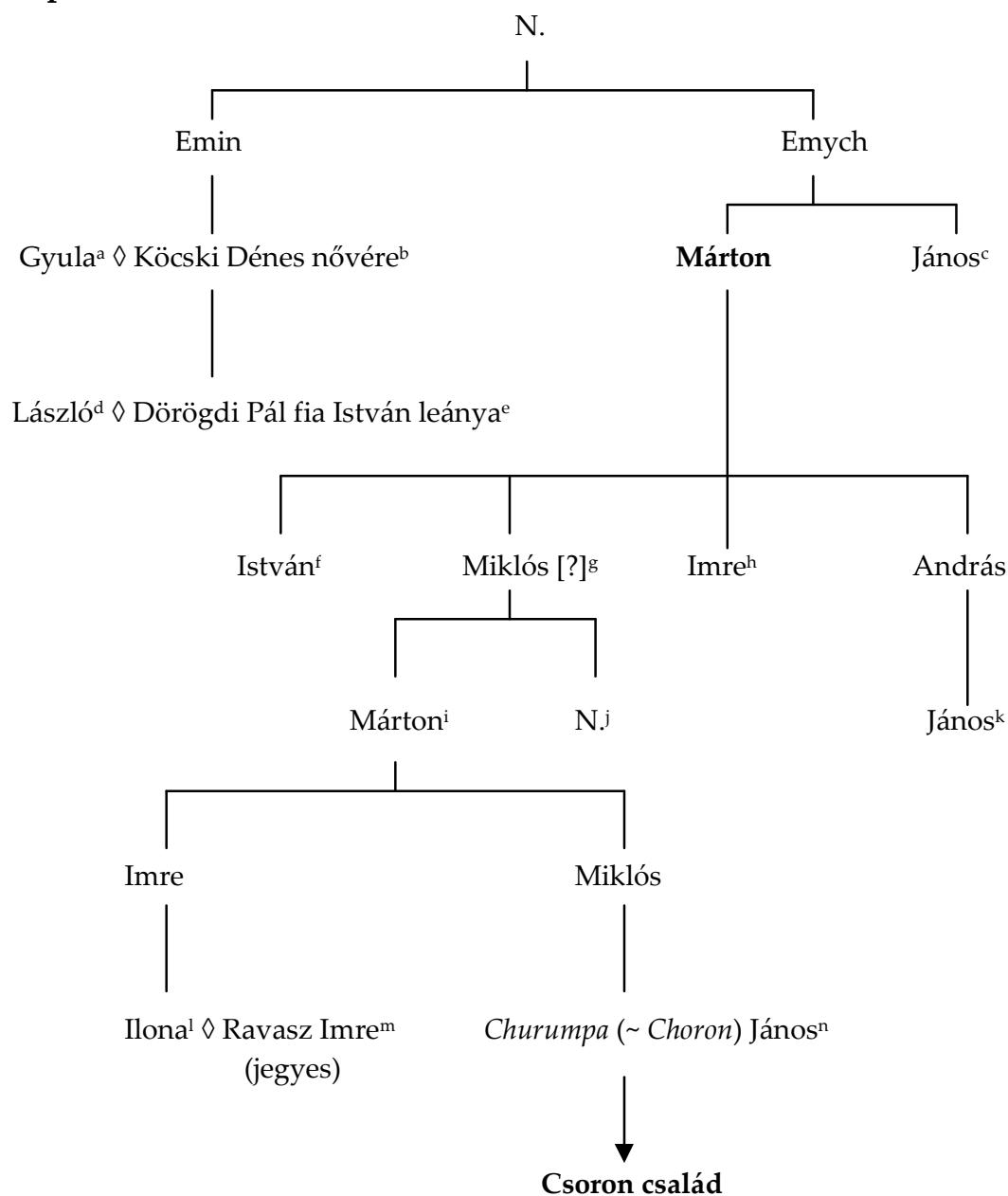
és pallosjogot is kapott II. Lajos királytól, és jelentősen tovább gyarapította a családi birtokokat. A család a XVI–XVII. század folyamán játszott szerepet Veszprém megye életében.⁹⁷

Márton leszármazóinak tehát a középkor folyamán nem sikerült a „nagy áttörés”, és a devecseriek (később Csoronok) végig megmaradtak egy Veszprém megyei középbirtokos családnak, nagyobb országos tisztség nélkül. Igazán komolynak mondható hivatalt Márton alországbíró sem viselt, de a XIII. század végi alországbírói intézmény viszonylagos presztízse és a királyi udvarral (és személyesen Andrással) való jó kapcsolata miatt mégis őt tekinthetjük nemzetsége legmagasabbra jutó ősi tagjának. Gerics József a XIII. század végi alországbírói intézményről szólva azt írta, hogy „egy igen rövid, átmeneti szakaszban [ti. a késő Árpád-korban – Sz. T.] – úgy tűnik – közel volt a lehetőség, hogy a kúriai bíraskodás vezetése a familiaritásból kibontakozva, nem báró és feudális nagybirtokos tiszte lesz, hanem a király kegyétől függő nemes kezébe jut.”⁹⁸ Nos, ez a lehetőség nem csak „közel volt”, de legalább Márton alországbíraskodása alatt egy időre biztosan meg is valósult.

⁹⁷ A Csoron család késő középkori történetére l. KOPPÁNY 2009. 97–99.; kora újkori történetére pl. VARGA SZABOLCS: Egy Mohács után felemelkedett nemesi család karrierjének kezdetei 1526–1541 között. (A devecseri Choronok) *Sic Itur ad Astra* 12 (2001/1-2) 17–31.; VARGA SZABOLCS: A devecseri Choronok. *Fons* 8 (2001) 259–310. (további irodalommal)

⁹⁸ GERICS, 1962. 655.

Függelék: Devecseri Emych fia Márton és a devecseri Csoron család kapcsolata



^a 1291: RA 3767. sz. (halottak említi); ^b 1325: AOkI IX. 467. sz.; ^c 1291: RA 3767. sz.; ^d 1319: AOkI V. 483. sz., 1325: AOkI IX. 467. sz. (halottak említi); ^e 1325: AOkI IX. 467. sz.; ^f 1340: AOkI XXIV. 371. sz., 1351: DF 266179.; ^g 1315: AOkI IV. 15. sz., 1351: DF 266179.; ^h 1340: AOkI XXIV. 371. sz., 1341: AOkI XXV. 762. sz.; ⁱ 1341: AOkI XXV. 762. sz., 1359: DF 254700.; ^j 1341: AOkI XXV. 762. sz.; ^k 1340: AOkI XXIV. 371. sz., 1341: AOkI XXV. 762. sz.; ^l 1365: DL 42228., 1382: DL 42228.; ^m 1365: DL 42228.; ⁿ 1365: DL 42228., 1389: DL 91944.

TIBOR SZÓCS

A (Non) Typical Vice-Judge Royal in the Late Arpadian Age: Martin, son of Emych of Devecser

This paper deals with the life and career of Martin, son of Emych of Devecser, who was a vice-judge royal between 1293 and 1297 in the Hungarian Kingdom. By the later Arpadian age the vice-judge royal (Latin: *viceiudex curiae*, Hungarian: *alországbíró*) was the head of the court of 'royal presence' (*praesentia regia*) and he judged in the name of the king, the judge royal (*iudex curiae*, *országbíró*), contrary to his name, had not a jurisdictional function in the royal court in this time.

Martin originated from the lower nobility from county of Veszprém (West-Hungary), and, contrary to the previous opinion of Mór Wertner, his family was not from the Péc kindred. He belonged to the followers of Andrew III. from the beginning, also his official was obtained directly by the king (usually the judge royal appointed the vice-judge royal). During his life he enriched the patrimony, he got estates in county of Veszprém. From his successors originated the Csoron (or: Choron) family, which was a gentry one in this county from the XVth to the XVIIth century. At the end of the paper, in the appendix, the genealogical connection between Martin vice-judge royal and the Csoron-family can be seen.